

Rendhagyó recenzió

Gondolatok Gutai István megjelent írásairól

Már régóta követem Gutai István munkásságát, olvasom műveit, régi ismeretségünk – barátságunk – okán elfogult vagyok vele szemben. Talán az elsők között ismerhettem meg fiatalkori zsenge írásait, büszke vagyok arra, hogy első megjelent rövid novelláját szerkesztőként én vihettem be *A Mi Iskolánk* „szerkesztőségébe”. Én a tanulmányi kirándulásokkal foglalkozó, a sport- (lévén sportköri elnök) és a rejtvényrovatot szerkesztetem. Ha jól emlékszem, két esztendő, hat-nyolc számot ért meg a lap. Ismerve barátom irodalmi vénáját, kértem tőle írást újságunkba. Örömmel teljesítette kérésemet. Hamarosan megkaptam tőle az említett novellát, meg is jelentettünk.

Sorsunk többször keresztezte egymást, ami végül a közös munkában csúcsozott ki. Mindkettőnknek egy Tolna megyei kis falu a születési helye. Gutai István 1950. szeptember 16-án látta meg a napvilágot. Én ugyan négy évvel később már a szekszárdi kórházban, de egy utcából, a Posta, majd a Dózsa Györgyről elnevezett utcából származunk. Sárpilisén jártunk általános iskolába, majd a bonyhádi gimnáziumban érettségiztünk. Gutai István 1969-ben, én 1972-ben. A kollégiumban első évben a három osztállyal felettem járó falumbeli pártfogását élveztem, szinte irodalmi érdeklődésem irányát is megszabta. Ő adta kezembe Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című csodálatos könyvét, természetesen a népi írók váltak kedvenceimmé, olyannyira, hogy a magyar írásbeli érettségin Szabó Pál *Isten malma*it elemeztem. Elnökünk magyar szakos volt, külön kiemelte dolgozatomat. Az egyetemen is mindketten népművelő diplomát szereztünk. A 2000-es évek elején ismét összehozott bennünket a sors, és közös kutatómunkába fogtunk, melynek eredménye a *Bánátból bánatba* című könyvünk.

Gutai István tanulmányait szülőfalujának részben osztott kis iskolájában kezdi meg az ötvenes évek derekán, ahol az önálló és a főórak kedvére

valók az olvasás és a mindennapi foci mellett. Eszmélése a kultúrházi szolgálati lakásban kezdődött. Édesapja „tragédiája” nem a parasztság felszámolásától számítódik, hanem akkortól, amikor szülei nem engedték a népi kollégium kiválasztottjává lenni. („Mi lesz akkor a földdel?”) Nemsokára megtudták. Az édesapa egy ideig a közeli vasúti gócpont fűtőházi munkása, majd az otthoni cseretelepen váltja a falubeliek kis búzáját a bátaszéki malomban örölt lisztre, korpára. Később a decsi malomban dolgozik, majd a 11. számú AKÖV (Autóbusz-közlekedési Vállalat) kalauza. Raktári segédmunkásként vonult nyugalmába.

Az ötvenes években a tehetséges, szorgalmas édesapa – a munka mellett – Dóczi Pityu zenekarában harmonikázik és énekel, s a helyi legenda szerint akkor hág tetőpontjára a hangulat, amikor megragadja a nagybögőt, és játék közben meg is forgatja.

Édesanyja a helyi tanács hivatalsegédje és a kultúrház gondnoka, később pedig (a körzetítés következtében) ingázik Sárpilis és Decs között. Fiuk a bohém édesapa és a köztisztelőben álló édesanya mellett éli boldog gyermekéveit. Tejbe aprított kenyeret reggelizik, focizik, és hetente háromszor-négyszer filmet néz a kultúrház mozigépházából. Közben tudatába vési a falun átvonuló történelmet. 1956 őszén hatesztendősen édesanyjával együtt a konyhaablakon át aggódva nézi a faluba Decs felől begördülő szovjet tankokat. Majd Sárközi Jancsi barátjával az Eperfás úton futnak a lánctalpas harci járművek után. Gergely Jani bácsi elhurcolásának is tanúja. A dalárdagazda, helyi ezermester azért bűnhődött, mert elszavalta *akkor* az I. világháborús emlékműnél Gyóni Géza *Csak egy éjszaka*ra című versét. (Jó néhány évvel korábban a keleti hadszíntéren is megbüntették a vers elmondásáért.)

Éltünk, ahogy lehetett – emlékezik Gutai István –, a „másik” 3 T – telek, tévé, Trabant jégében. A telken felépült a család háza, apja Pannonia motorkerékpárja téglá, mész, cement formájában a falak része lett.

Felső tagozatosként Szekszárdra jár zeneiskolába, orosz tanul, hiszen középiskolába szánják gondoskodó szülei. A szabadsághoz szokott fiú nehezen túri az intézményesített, kordában tartott szabadságot, megszenvedi a bonyhádi kollégium szigorú rendjét.

A hatvanas évek elején egy magas, ősz hajjú író, Féja Géza látogatott a sárpilisi iskolába. Anyagot gyűjtve Sárközről szóló könyvéhez, arra volt kíváncsi, hogy „a kis emberpalánták milyen pályára készülnek”. A válaszok között „különleges élettervekkel” is találkozott. Érdemesnek tartotta lejegyezni: „egyetlen gyerek, akit az írás vonz”. Ez a gyermek természetesen Gutai István volt. Ahogy maga írja: „Középiskolás éveimben – melyeket végigkísértek az öncélú fegyverzetlenségek és lázadások – leveleztem Féja Géza bácsival! Folyamatos Pest utáni sóvárgásomat nagy türelemmel igyekezett csitítani, és életvezetési tanácsokat is adott. 1968. április 15-én kelt levelében így biztatott: *»Tanulj és tanulj, szerezz általános műveltséget, válassz valaminő szakmát, és emellett olvasd mennél többet, de jó, tehát értékes műveket, a klasszikusokat s a jelen legjobbait.«*”

A másik eleven író, szociográfus, akivel szülőfalujában 1970-ben találkozott, Kunszabó Ferenc volt. Terepmunkája során elkísérhette a közeli, azóta a földdel egyenlővé tett Orbópuszta cselédházaiba. Évek múlva nemcsak a *Puszták népe* világát juttatta eszébe az a látogatás, hanem arra is rádöbentette, hogy ilyen házakban lakhattak néhány kilométerrel odébb apai ősei is. Kunszabó is észlelte a falu romlását. „A termelőszövetkezetet a múlt év márciusában egyesítették a várdombi és az alsónánai közös gazdaságokkal, [...] a tanácsot is '69 nyarán tették át Decsre, [...] az iskola felső tagozatát átvitték a decsi körzeti iskolába, szó van arról, hogy az alsó tagozatot is oda helyezik. [...] Mindezek következtében a község hivatalos élete meghalt, a közélet mélypontjára süllyedt” – írja *Sárköz* című, az újra életre lehelt Magyarország felfedezése könyvsorozatban megjelent kötetében.

„Hősünknek” érettségi után választott szakmája a betűszedés lett – ezen a foglalkozáson azóta átgázolt a fejlődés, és megszűnt. A segédlevél megszerzése után elvégezte Szombathelyen a népművelő–könyvtáros szakot, majd levelező tagozaton az egyetemet, és „elkezdődött a pártirányítású népszolgálat, de elkezdődtek az első generációs szívritmuszavarok is”. A szombathelyi főiskola utolsó félévét levelező tagozaton végzi, állást kap ugyanis Celldömölkön, *kihelyezett előadó* lesz Alsóságon és Izsákfán, ahová Ukrajna gyártmányú kerékpárral jár dolgozni. Ezekben az években irodalmi színpadot alakít – nincs egyedül, a főiskolán ismerkedik össze paksi származású leendő feleségével. A tolnai táj hiánya és a lakótelepen épülő Munkásművelődési Központ hazahozza a fiatalokat. Előbb a Petőfi utcai kultúrházban (az egykori Iparoskör épületében), majd 1978-ban az elkészült jogutódban állnak a közművelődés szolgálatába. (Különlegesség, hogy ebben az időben egy sárpilisi földi, Bordás István az intézmény igazgatója.)

A kárpátaljai testvérvárossal, Viskkel való kapcsolatépítésnek is részese. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején a Munkásművelődési Központban – a többi között – rocktörténeti előadás-sorozatot szervezett az intézménybe járó fiataloknak. A felnőttek számára megalapította az Új Tükör klubot, író-olvasó találkozókat rendezett. Ő honosította meg Pakson a citerazene oktatását, rendszeresen tartott csoportjával általános iskolákban hangszerbemutatókat. Ő kezdeményezte Cseresznyépusztán a határon túli magyar középiskolások olvasótáborát. Népművelői munkája mellett dolgozott a dunakömlödi faluház könyvtárában is. Ott létrehozta és vezette a helyi gyermekszínház Ispiláng Színpadát.

Közreműködött a Kernné Magda Irén által szerkesztett *Várossá válni* című tanulmánykötet kiadásában. A paksi Jámbor Pál Társaság alapító tagja, a társaság első lapjának, a *Közleményeknek* szerkesztője volt. Egyik kezdeményezője a *Paksi Hírnök* című újság indításának, a kezdeti időben segédszerkesztője, majd főszerkesztője volt a kiadványnak. Nevéhez fűződik két másik helyi lap, a *Párlap* és a *Helyijárat* szerkesztése, megjelentetése, ezek nagy lépést jelentettek a helyi nyilvánosság megteremtésében. Helytörténeti kutatómunkájához tartozott, hogy inter-

júkat készített egykori paksi Gulag-rabokkal és az 1956-os forradalom helyi résztvevőivel. Az interjúk alapján lejegyzett visszaemlékezéseket a *Gyönyörű a szibériai erdő* című kötetében jelentette meg. Leírta a helyi választások 1985-től 1994-ig zajló történetét. Társaival 1988-tól 2010-ig szervezte és bonyolította le az október 23-i temetői megemlékezéseket. 1999-ben a Gyermekekért kitüntető címet adományozta neki a helyi önkormányzat.

2001-ben kerül a Városi Könyvtár élére, és 2010-ig dolgozik itt. Tevékenyen részt vesz a város életében. A könyvtár rengeteg rendezvénynek ad helyet, ezek közül is kiemelkednek a magyarsággal kapcsolatos előadások, illetve az olyan versenyek, amelyeken nemcsak a paksi, hanem a határon túli magyar testvérvárosok diákjai is részt vesznek.

A könyvtár igazgatójaként kiadója a Hiador sorozatnak, amely értékes helytörténeti vonatkozású család- és várostörténeteket dolgoz fel. A megyei könyvtár adatbázisa szerint mintegy 250 paksi vonatkozású közlemény fűződik a nevéhez. Személyisége, szakmai munkája nem csupán a könyvtár kötelező feladatainak ellátásában mutatkozott meg, felkarolta és segítette a hozzá betérő helyi szerzőket. Számukra önálló esteket szervezett, kötetek kiadásában közreműködött. Munkássága alatt kiváló kapcsolatot tartott az oktatási intézmények vezetőivel, rendhagyó módon népszerűsítette a könyvtári szolgáltatásokat. A város 2011-ben Pro Urbe emlékéremmel ismerte el munkáját; 2019-ben a Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetését kapta.

Hobbyíróként jellemzi magát. A lexikonok szerint könyvtáros, író. Könyveinek írásai különböző folyóiratokban, az *Élet és Irodalomban*, a *Havi Magyar Fórumban*, a *Hitelben*, a *Lyukasórában*, a *Napútban*, a *Poliszban*, a *Somogyban*, a *Te-kintetben*, valamint az *ÚjLenyomat* és a *Kézjegy* című antológiákban jelentek meg. Első könyvének megjelenéséig szépirodalommal foglalkozott, többnyire novellákat írt. A *Kilenc szerző színt keres* címmel kiadott *Mai magyar drámák* gyűjteményes kötet Budapesten jelent meg Perlawi Andor szerkesztésében 2004-ben, ebben a kötetben az első dráma Gutai István *Kedves Gozdsu (Az élet kettős kertje)* című színjátéka – ezt 2009-ben a temesvári rádió be is mu-

tatta. A hangjáték Gozdsu Eleknek egy gazdag temesvári kereskedő fiatal, művelt feleségével, Weisz Annával 1906–1915 között folytatott levelezéséből született. Gozdsu Elek (1849–1919) magyar író, elbeszélő, drámaíró, temesvári főügyész. Makedón családból származott, és elmagyarosodott, Gozdsu Manó unokaöccse volt. A levélregényben ott lüktetett a színpadi mű, a párbeszéd és monológok úgymond készen álltak, szinte kikívánkoztak a zárt kötetből. „A szöveg muzsikál, a leírások láttatják a történet terét, »felöltöztetik« a szereplőket. A cselekmény se hiányzik, sőt a drámai feszültség sem.” (Pongrácz P. Mária) Gutai István színjátéka eredeti, és a darab hangulatához szervesen hozzátartozó díszletkerettel kelti életre a történés színhelyeit. Szállodai szoba, operapáholy, vonatfülke, hajófedélzet, tengeri strand (Anna magányos óráinak szigetei), illetve Gozdsu temesvári, fehértemplomi dolgozószobái, kávéházi és vacsoraasztal, a levelek megírásnak terei. A postaláda jelképesen van jelen, mintegy igazolva, hogy a leveleket valóban feladták, és elértek a címzetthez.

Gutai István *A medve bőrre* címmel vígjátékot írt Wass Albert *Tizenhárom almafa* című regényéből. Más színpadi játéka, jelenetei megtalálhatók első önálló kötetében is. Ahogy írta: „Első könyvem, a *Valóságshow* Tüskés Tibor javaslatára a Szirtes Gábor vezette Pro Pannonia Kiadónál látott napvilágot 2004-ben.” A kötetben tizenhat novellája és négy rövid dramatikus műve olvasható, melyek 1982 és 2000 között különböző folyóiratokban már megjelentek.

A címadó írás egy idős asszony rövid monológja, melyben saját elmeháborodottságát, életútját kommentálja: „Én attól lettem bolond, hogy elraborták tőlünk azt a sok földet azok a mocskok csak úgy elvették... meg az erdőt. Aztán konyhalány lettem, meg mosogatólány.” Hasonlóképp hiteles az *AE Szabadidő klub*, mely az alkoholizmus elleni jó szándékú, ám formális küzdelmet dokumentálja. Az alkohol mint az önmagunkról gondolkodást, magányt, kilátástalanságot tompító méreg súlyos szerepet játszik a novellákban. A *negyedik napban* Balogh B. Adorjának kihúzzák a szárait az ötös lottón, de mire eltervezné családjára új életét, elviszi a gyomorvérzés. Remeklés a *Paneldiszkó*, melyben egy este lejátszódik egy vesszőseprű-kötéssel extra jövedelmet haj-

tó értelmiségi házaspár élete és a férj utolsó kis árulása miatt öngyilkosságba menekülő feleség tragédiája. Nagyon fontosak és elszomorítóak a közel ötven évünket átfogó írások. Első olvasásra látszik, hogy sötét mélysége van a történeteknek, sarkítva azt lehetne mondani, hogy egyetlen tárgy, az életünk minősége körül forognak, s mintha egy baljós előérzet vezetne eseményeket. Az előérzet, hogy valami csapás következik be, folyton bennünk van. (Cukor György)

„A hosszú készülődés és kései indulás után találkoztam történelmünk eltitkolt és *eltanított* eseményeivel: a Gulag-rabok szenvedéstörténetével, a bácskai magyarok és németek elüldözésével, irtásával, a parasztság fölszámolásával.” Ettől kezdve ezek a témák határozták meg munkáit. Megszólaltatta a túlélőket. Szépírói munkásságát mindenkor jellemezte a valóságirodalmi látásmód, ám az ezredforduló óta jóformán csak a szociográfia műfajába sorolható írásokat közöl. A valóság írója, írásai hű képet festenek a körülöttünk lévő világról és a benne élő emberekről. Szerzőként, magánemberként egyaránt nyitott szemmel, szívvel jár a világban; érzékeny az emberi lélek legapróbb rezdüléseire is. „Mintegy tükröt tartva a természetnek”, visszaadja mindazt, amit jártában-keltében látott, hallott, megtalált és megtapasztalt. Három család történetéről, az egymást követő generációk kapcsolatáról, falu és város ellentétéről, a szocialista múlt és a kapitalista jelen szívszorító megpróbáltatásairól, az élet értelméről, perspektívtávlanságáról olvashatunk ebben a szigorúan szerkesztett könyvben. Gutai István második kötete is a Pro Pannoniánál jelent meg 2005-ben, *Gyönyörű a szibériai erdő* címmel. Zord történelmi időkben, nagy emberi tettek és még nagyobb megpróbáltatások idején játszódik az első két fejezet története. Egyén és hatalom, a helyi társadalom érdekülönbségekkel átszótt, vitákkal és konfliktusokkal teli világába vezetnek át a könyv szociográfiái, melyek mélyén a helyi hatalom, a helyi nyilvánosság kérdései állnak, ám nem mint lokális érdekességek, hanem általánosítható tapasztalatok és tanulságok gyűjteménye. A helyi sajátosságokat kutató, a történések mozgatórugóit megérteni akaró, a rejtélyek nyomába eredő krónikás áll mindig mögöttük, aki hűen és hozzáértéssel rögzítette az elmúlt évtizedek alig érthető történéseit. (Szirtes Gábor)

Gutai István mellett, hogy író és szociográfus, a történelem szerelmese. A helyi sajátosságokat kutató, az események okainak megértésére törekvő, rejtélyek nyomába eredő szerző igyekszik hűen ábrázolni az elmúlt évszázad történelmének egyes részleteit. Elsősorban annak helytörténeti, paksi vonatkozásait. Orosz frontot, hadifogságot megjárt magyar honvédek visszaemlékezései éppen úgy helyet kapnak kötetében, mint az 1956-os eseményekről szóló történetek, a rendszerváltást követő pártpolitikai csatározások bemutatása vagy egy tolnai kisközség, Sárpilis mindennapjairól készült pillanatfelvételek. Egy közösség, Paks érdekülönbségekkel és konfliktusokkal teli világát is megismerhetjük, a szociográfiák a helyi nyilvánosság problémáinak elemzésén túl általános tapasztalatok és tanulságok gyűjteményét is nyújtják. „Feljegyzésre érdemes, ha valaki (valamelyik 20. századi névtelen) felveszi a küzdelmet a sorssal, mert az élet szent parancsa szerint nem tehet mást” – vallja a szerző kötete utószavában.

Furcsa dolog a történelem. Események, különféle történések és híres személyek időbeli egymásutánjaként képzeljük el általában, s gyakran nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, hogy mi is, és mások is ugyanúgy részei és részesei vagyunk az eseményeknek, mint az emlékezet által kiemelt, s így híressé vált személyek. Részesei, részei, mi több alkotói és elszennedői vagyunk a történelemnek, s nemcsak közösségként, hanem egyénenként is. Az egyén önálló cselekvőképességével, gondolataival és lehetőségeivel. És azt se felejtjük el, hogy a történelem nem a történelemkönyvekben kezdődik. Ezek a könyvek csupán leszűkített tényanyagot közölnek, s csak nagy vonalakban tárják elénk egy-egy korszak történéseit s a mindezeket alakító mérvadó személyeket. A neves személyek mellett azonban a mindennapi történéseket a hétköznapi emberek élik meg, a kisemberek, a hús-vér emberek, akik éppúgy alakítói és elszennedői voltak egy-egy eseménynek, mint a történészek által kiemelt szereplők. A mikrotörténelmi mozzanatok még fontosabbak, mert ezt tömegek élik meg. Gondoljunk csak a második világháborúra, ahol magyar katonák ezrei haltak meg, vagy estek fogságba: az ő egyéni, személyes történetük is hozzátartozik a történelemhez, mint

a tábornokok vagy a diktátorok története és személye. Néha az egyes ember szemszögéből érdekesebbek az események, más megvilágításba kerülnek a történetek vagy akár a tények is. Éppen ezért fontosak Gutai István könyvei. Gutait elsősorban az ember érdekli. A személyes sorsokra figyel, ezeket kutatja fel és jegyzi le, hogy mindezekből azután a valóság egy színesebb képét tárja elénk. (Vincze Ferenc) Megszólaltatja a kommunikatív emlékezetet, s teszi ezt az utolsó pillanatban: könyvének első felében a második világháborúban fogságba esett, majd kiszabadult, volt orosz hadifoglyok beszélnek elfogatásukról, a lágeréletről és a hazatérésről. Érdemes felidézni a könyv bevezetőjét író Rózsás Jánost, aki maga is hosszú ideig a Gulagon raboskodott: „Nagyon meg kell becsülnünk ezeket a szórványos vallomásokot, a késői, de nem elkésett, hiteles tanúságokat, hogy valaha majd a történelmi eseményekhez hűen megírt iskolai történelemkönyvekben a későbbi nemzedék – legalább néhány bekezdés erejéig – értesüljön a XX. században ártatlanul és méltánytalanul szenvedett rabságról.” A megszólalókat nemcsak a világháborúban való részvétel köti össze, hanem a származás is: mindannyian Paksról vagy környékéről származnak, s ugyanoda térnek vissza szabadulásuk után. Kis nemzedéki tablót állít össze a volt hadifoglyok vallomásaiból, s ezek egy árnyalt színes képet rajzolnak a hadifogságról. S amennyire árnyalt és színes, annyira szomorú és tragikus a kép. Szelp János visszaemlékezésében pontos képet ad a rabok elhelyezéséről és szállásáról Szibériában: „Novoszibirszk volt a végállomás. Ez kilencezerre van Budapeستől. Mentünk a lágerbe, ahol úgy hatvanezren lehetünk. A fenyőpriccsek alatti üregben nyüzsögtek a patkányok. Egyszer éreztem: mászik valami az arcomon. Patkány volt. (Az ember a feje alá tette a kis holmiját, a kenyérdarabjait is, arra jöttek.)” Szándékosan mond a volt hadifogoly kenyérdarabot: a beszámolókból az derül ki, hogy gyakran néhány kenyérmorzsaért is ölre mentek, s az is előfordult, hogy nemcsak a foglyok, hanem a szovjet őrség is a kenyérdarabokért verekedett. Persze akadt, aki a szépet is meglátta abban a kilátástalan helyzetben is: „Egyébként gyönyörű a szibériai erdő. Ha valaki nem látott olyan hatalmas ősfenyveseket, nem is tudja elképzelni,

milyen faóriások vannak abban.” Kakstetter Ferenc a szép mellett a minduntalan rájuk törő honvágyra is kitér, mely sok hadifoglyot egyenesen az öngyilkosságba kergetett, vagy akadtak olyanok is, akik megbolondultak. Gutai könyvének másik fejezetében a paksiak az 1956-os eseményekre emlékeznek. A kötet a közelmúltból is megszólaltat embereket, akik elbeszéléseikben szintén a paksi kistérséghez vagy Sárpilishez kapcsolhatók. Ezekből kirajzolódnak az elmúlt évtizedek társadalmi és politikai konfliktusai, változásai, a régió kisemberének szemén keresztül. Mikrotörténelem ez, mely szépen beilleszthető a nagy történelmi narratívákba, s így ezek kiegészülnek: árnyaltabbá válnak.

Gutai István harmadik könyvét is a Pro Pannonia adta ki 2013-ban. Címe: *EB 37-51*. Ez nem kódszám, hanem a szerző édesapja Pannónia motorkerékpárjának rendszáma. Két világ határán – akár ez is lehetne a könyv címe. Hiszen hátramezsgyén áll az író, két világ kavarg benne és írásaiban szüntelenül. Letűnt korok emlékei, régi idők alakjai, rég volt történetek kísértik. A déd- és a nagyszülők, a gyermekkor és az egykori barátok, az élő, eleven falusi élet jelenik meg számára. A földet művelő, állatokat tartó parasztemberek, családja régi, neves lovai, a Kесе, a Pista, a Madár, a Sári és a mindig mindenkor mindenkit megelőző – szinte szimbólummá emelkedő – Vilma, meg apja gombos harmonikája, régi kofahajók utasai. Egy, a történelem süllyesztőjében eltűnt, ám egyre érdekesebbnek és vonzóbbnak tűnő világ. Meg ebbe a nehéz és tisztos életbe olykor durván, olykor felemelően „belépő” történelem: Trianon emléke, a világháború gyötrelmei, a német és az orosz katonák tettei, a parasztember nagy kincsének, a lovának „elrekvirálása”, a '45-ös földosztás, az '56-os forradalom, a rendszerváltás egyéni sorsokat összekuszáló folyamatai. És ettől elválaszthatatlanul jelen van egy másik világ is, a jelenvaló, amely nem kevésbé fájdalmakkal teli: az elszegényedőké, a hajléktalanoké, a bürokráciától szenvedőké, a „lavór aljár” kerülteké. (Szirtes Gábor)

Gutai István soron következő kötete a *Földönfutók, hontalanok. Menekülés Bácskából 1944/45*. (Keskenyúton Alapítvány, Budapest, 2013) Jugoszlávia második világháborús történelmének mind a mai napig kevésbé ismert fe-

jezetével foglalkozik (második, bővített kiadása: Budapest, 2016). Arról sokat lehetett hallani, hogy az 1941-ben visszacsatolt Bácska területén a megszálló magyar hadsereg – és később a németek – milyen rémtetteket hajtottak végre (lásd az 1942-es újvidéki vérengzést, amelyet a *Hideg napok* című film is megidézett). Ám az 1944 őszen, telén ezek megbosszulására a jugoszláv kommunista partizánalakulatok által civil magyarok, németek és horvátok ellen elkövetett népiirtás témája sokáig tabunak számított. Pedig az etnikai alapon, perek nélkül, gyakran szadista kegyetlenséggel végrehajtott tisztogatásoknak csak a magyar lakosság körében több tízezer áldozata volt. Szinte minden magyarlakta településen voltak kivégzések. Újvidék akkori lóversenypályájánál például közel kétezer embert öltek meg, a polgári lakosságon kívül kivégeztek több papot és hadifogoly magyar honvédet is, az áldozatok többségét pedig jelöletlen tömegsírokba vetették. Az azt követő három évben internálótáborok is működtek az országban, ahol több mint hetvenezer személy vesztette életét. Kevés túlélőről, menekültről tudunk, aki be tudott számolni az átélt borzalmakról. A vérengzéssel kapcsolatban bizonyos részletek megjelentek – Nyugaton kiadott kötetekben.

A könyv írója a 2010-es évek elején több interjút is készített szemtanúkkal. Ezek felhasználásával született meg a kötet, melyből tizennégy életutat ismerhetünk meg – középpontjában természetesen az 1944–45-ben átélt események, a magyar történelem eddig homályban maradt, kibeszéletlen történései. A szerző bemutatja, hogy a sok szenvedést, borzalmat átélt emberek hogyan tudtak nagy erőfeszítéssel, csodálatra méltó kitartással új életet kezdeni.

„Az Isten szerelmére, ne menj vissza Csúrogra, mindenkit kivégeztek, kitelepítettek, senkid sincs már ott” – figyelmeztet egy tizenhat éves délvidéki menekült sváb leányt a földije, aki a jugoszláv partizánok foglyaként vasútállomást takarító asszonyként dolgozott. Akár összefoglalója is lehetne ez a mondat az író bácskai menekültekről szóló könyvének. Gutai, miután elolvasta Cseres Tibor az igazságot mélyebben feltáró műveit, Matuska Márton és Teleki Júlia könyvét, azzal szembesült, hogy szülőfalujában is élnek bácskai menekültek, többek között játszópajtá-

sainak szülei. Először velük beszélgetett, majd tovább gyűjtötte a poklokat megjártak visszaemlékezéseit. Nem is annyira az átélt borzalmakra volt kíváncsi, amelyekről addigra már több írás is napvilágot látott. Azt kutatta, hogy a szülőföldjükről elszakított emberek mit tudtak kezdeni az életükkel, miután nekivágtak az útnak, hiszen csak annyijuk volt, amennyit hirtelen fel tudtak dobálni a kocsira. Bár a magyarországi falvak előljárói többnyire készültek a fogadásukra, és sokukat befogadták a lakóházakba, volt, aki kezdetben árokparton aludt, vagy a szekér alatt húzta meg magát. Közben magyarokat és svábokat nemegyszer menekülés közben fűzte össze a sors úgy, hogy együtt maradtak egy életre. Ezekből a történetekből összerakható a 20. század magyar történelme is, hiszen emléküket számtalan, a mai határokon belül élő család őrzi, s ahogy a kötet szerzője írja, nem az elfojtás, hanem a kibeszélés oldhatja fel a régi görcsöket.

Gutai István egyetlen társszerzővel íródott könyve, a *Bánátból bánatba* című 2014-ben jelent meg a szekszárdi Babits Kiadónál, társszerzője ezen elemzés szerzője, Balázs Kovács Sándor. A könyv a Sárközben és a temesközi Végváron (Rittbergen) élő családok közötti rokoni kapcsolatokat ábrázolja. Az 1798–1800-as években hatvanhét család települt át a Sárközből és környékéről Végvárra, több mint kétszáz, „a vízi életre unt” sárközi kereste a boldogulását a távoli Temesközben. A föld, a területszerzés lehetősége vonzotta őket oda, mert a Sárköz mocsaras terület volt, ahol a halászatból és a szőlőből éltek az emberek. A telepések közel fele haza is költözött néhány év múlva, de a családok egy része a Temesközben maradt. Egy Korsós Péter nevű, Sárpilisről Végvárra került parasztember már 1800-ban a falu bírása, egy évszázad után, 1892-ben unokája és annak családja visszaköltözött Sárpilisre. A kötet tulajdonképpen ennek a Korsós családnak a történetét mutatja be.

Gutai István családi kötődése miatt nyúlt a témához. A családi legendárium szerint anyai ági dédszülei, Vass Lídia és Fülöp András Temesvár vidékéről költöztek Sárpilisre. Ennek nyomát meg is találták a kutatók. A Fülöp család azonban nem Sárpilisről került annak idején Végvárra, hanem Makóról, de csatlakozva egy sárpiliszi családhoz 1892-ben oda települtek, ahol egyébként – Gutai

István szavaival – feledhetetlen „vendégszeretettel” találkoztak: szinte ideérkezésük másnapján kifosztották őket, a tettes sohasem lett meg. Természetesen nem az ő történetük az egyetlen megrendítő eset, a könyvben számosat találhat az olvasó. Az egyik visszaemlékező decsi asszony „nagybaltával szétszabdalt szeretetszálaknak” nevezte ezeket a kapcsolatokat.

A szerzőtársat még egyetemista korában, az 1970-es években tanára, Andorka Rudolf szociológusprofesszor inspirálta a sárközi falvak református anyakönyveinek vizsgálatára, és így talált rá a végvári nyomra. A könyv elkészítéséhez szükséges adatgyűjtés hosszú ideig – több mint tíz esztendeig – tartott, Végváron 2001-ben jártak először. A kötet végül a decsi és a sárpilisi önkormányzat támogatásával jelent meg, műfaját talán történelmi szociográfiaként jelölhetnénk meg. A kötetbe sok fotó és dokumentum került a szétszakított családok életéről. Gutai István a 2018-ban megjelent, *Kocsikerék a nyakcsigolyán* című művében Sárpilis második világháború utáni paraszti életét mutatja be. Az 1945 és 1961 közötti időszak – ahogyan a történész Für Lajos mondta – „a földosztás és a földfosztás” korszaka volt faluhelyen. 1945 után ugyan megtörtént a földosztás, de már 1948 őszétől megkezdődött a kulákküldözés is; a parasztságot mindenáron rá akarták kényszeríteni a közös gazdálkodásra. Így váltak ezek az évtizedek a magyar parasztság legesetebb korszakává. A szerző huszonegy szociografikus írásban beszél el szülőfaluja és a tolnai táj meggyötört, kifosztott, megalázott parasztságának történetét. Első írásában (*Az utolsó paraszt*) nagyapjának állít emléket. Idős Gutai István 1945-ben hat hold földet kapott, ezen eredményesen gazdálkodott, mindaddig, amíg el nem kezdődött a kulákküldözés, rendszeressé vált a terménybeszolgáltatás, a békekölcsönjegyzés, és folyton a nyakára jártak az agitátorok, hogy lépjen be a termelőszövetkezeti csoportba (tszcs). Az állandósult nyomás hatására a sárpilisi gazdák megalakították a téeszcsét, ugyanakkor a kényszerű közös gazdálkodás lerombolta a munkafegyelmet, megfakította a föld szeretetét, egymásnak ugrasztotta az embereket, sokan elvándoroltak, megbomlott a falusi társadalom egységes szövete. 1958-ban következett be „a mezőgazdaság átszervezésének” újabb hulláma, ekkor alakult meg Sárpilisen az Új Március Termelőszövetkezet.

Gutai István a saját családtörténetéből kiindulva tekint végig szülőföldje parasztjainak sorsán, úgy, hogy szinte novellisztikus formában jegyzi le adatközlői vallomásait, emlékezéseit. Megszólal egy asszony, aki tizenöt éves lány volt, amikor a családját kirakták a házukból, mert azt lefoglalták téeszirodának (*Elvették a fiatalágomat*). A szerző számos család több generációjának elbeszéléseit is leírja, így az emlékeiből összeáll Sárpilis egész 20. századi története. Gutai könyve életigenlőbb, mint azt a cím sejteti. Az életutakból álló kötet olvasmányos, talán a rokoni, szomszédsági kapcsolatok teszik, hogy az interjúalanyok nem csak a „tisztaszobába” eresztik be a szerzőt (ha létezik még egyáltalán ilyen helyiség, amelyet az ősök csak különleges alkalmakkor használtak). Gutai otthonos jelenlétének köszönhetően az olvasó három-négy nemzedék sorsával is megismerkedik, bepillant a közösség történetébe és a családok hétköznapjaiba, apróbb gondjaiba is.

A múltbeli események feltárása mellett ére nye a könyvnek, hogy a jelen pillanatot is rögzíti: hogyan él ma DJ Bachusz – született Bachusz László, 1954-ben –, akinek nagyapja még módos gazda volt, ő meg a vasiparból átlendült a szórakoztatóiparba, lemezlovasként keresett diszkós lett Szekszárdon és környékén az 1970–80-as években. Medveczky Józsefné élettörténete fia és a két unoka sorsa felől különösen érdekes, a nagyobbik unoka, László ráadásul már kamasz fia pályaválasztásán gondolkodik: „Tizenhat éves, még formálódik. Ha azt látja, hogy a bátyja viszonylag normális életszínvonalat tud elérni húsz szarvasmarhából, ötven birkából..., akkor lehet, hogy ő is azt fogja csinálni.” A sárpilisi családok ágát-bogát követve – mint egy jó folytatásos regényben – kiderül, ki maradt helyben, ki került Szekszárdra, vagy ment tovább a fővárosba, jutott ki külföldre, kiből lett orvos, jogász, közigazdász. A sokdiplomás Pártai Lászlótól azt is megtudjuk: „A régi, jómódú parasztcsaládok leszármazói közül mi vagyunk az egyetlenek, akik főállásban mezőgazdasággal foglalkoznak.”

De kik és milyen módszereket vezettek be, hogy öntudatos parasztok, parasztpolgárok az erőszaknak engedve inkább felajánlották földjeiket, és maguk is beálltak az állami gazdaságba dolgozni? Mi lett a fiaikkal, akiket azzal a jól

bevált módszerrel utasítottak el az egyetemek, hogy helyhiány miatt nem nyernek felvételt? Azt mégsem írhatták, hogy a helyi párttitkár a kulák család után nyúlt. Az emlékezésekből nyilvánvaló: a parasztpolgárok igényessége a munkában és a szellemi élet területén egy töről fakad. Az egykori gazdák szorgalmasak voltak, közben ráláttak az előző nemzedékek életútjára, reflektáltak is rá, több generáció szellemi és fizikai erőfeszítése, szándéka adódik össze az ő sorsukban. Az ősök ismerete és tisztelete mögött ott volt a tudás, hogy micsoda szorgalommal épül fel egy birtok. Így a földhöz ragaszkodás jelentette a múlttal való kapcsolatot, a családi szálak megerősítését. (Tóth Ida)

Medveczky József *Én voltam a kulágyerek* című vallomásában némi éllel jegyzi meg: „Szép elképzelés volt az, hogy akinek van, attól elveszünk, akinek nincs, annak adunk. De általában az, aki kapta, nem tudta megtartani; nem tudott hozzátenni, mert az az ember nem úgy volt »összszakva«, hogy megbecsülte volna.”

A tévesztéssel megszűnt a paraszti életforma, mára legfeljebb a szétszóródott családok emlékeiben élnek a dűlőnevek vagy a Bocsor család történetének variánsai: a második világháború vége felé két orosz katona lecibálta Bocsor Judit nagypapját a kocsiról, a kerekék alá tették a nyakát, de hiába ütötték, verték puskatussal a lovakat, azok nem indultak el – nem hiába becsülte meg a gazda a szép és okos kancákat. A nagypapa, Dávid János szerencsésen megmenekült, a lovak maguktól hazataláltak. De a félelemkeltés, az öncélú kegyetlenkedés megrázta a családot, hatása nem múlt el nyomtalanul.

Gutai István legújabb kötete a tavalyi esztendő végén jelent meg, *Ahol a Csillag megáll* címen. Műfaja nehezen határozható meg, mint többi munkájának is, nemcsak mondandója súlyossága okán, hanem sokszínűsége miatt is. A könyv elején olvasható mottó, V. Delast Elena festőművész megállapítása töményen és pontosan jellemzi a fajsúlyos írás fő jellemzőit: „Nem tudom hova besorolni, amit csinálsz. Családtörténet? Napló? Dokumentum? Riport? Nagyon egyedi és szárazságával megrázó.” Hozzátehetjük, valamennyi összessége: családtörténet, napló, dokumentum, riport együtt. Az *Ahol a Csillag megáll* című szociográfiai kötet tizenkét fejezetben, nem tucatnyi

történetben, hanem megszámlálhatatlan emberi sorstragédiában számol be kis hazánk több mint fél évszázadnyi tragikus történelméről, a második világháború, a kilakoltatások, kitelepítések, lakosságcserek, a mezőgazdaság erőszakos átalakítása és az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi és véráztatta történetéről. Olyan kerek élet-történeteket mutat be, amelyek a személyes sorsban hordozott történelem sajátos durva arcát mutatják. Korábbi könyveihez hasonlóan Gutai István ebben az opusában is a történelmet írja, ábrázolja alulnézetből, a megtört, meggyötört kisemberek szemszögéből. Itt is igazolódik az a Sztálinnak tulajdonított nézet, miszerint egy ember halála tragédia, ezeré statisztika. (Doncsev Toso)

Szentfülöp községre konkrétan kivetítve ez a feljegyzések szerint azt jelentette, hogy 165 szentfülöpi katona esett el a második világháborúban. 1944. november 25-én a partizánok 212 férfit végeztek ki. A haláltáborban 833 fő, az Oroszországba hurcoltak közül további 53 fő halt meg. A különböző falvakban agyonlőtt, agyonütött személyek száma: 24. Menekülés közben elpusztult 57 fő, civilként, katonaként eltűnt 69 ember. Ez összesen 1413. Csak egy településen.

A *Lenyomott életek* vallomásteveje, Hollósi Erzsébet a nagypapa történetét meséli el. A férfi tíz esztendeig keményen dolgozott Amerikában, hazatérve az összegyűjtött pénzéből cséplőgépet vásárolt, azzal dolgozott, mígnem 1950-ben kuláklístára került, és mindenét elvették. Évekkel később fia a gépállomás udvarán meglátta a szétszedett cséplőgép rozsdásodó darabjait.

A második világháború idején Bukovinából a Bácskába telepített, majd onnan a Tolna vármegyei Majosra menekülő asszony így foglalta össze százévesen élete summázatát: „Tizen-négy unokánk született, van húsz dédunokánk. A közeli hozzátartozókkal együtt hatvanketten vagyunk. Nem gondolok ilyenkor betegségre, se rosszulletre, csak ezt a szép hosszú életet köszönöm meg a Jóistennek.”

A doni összeomlás és a tambovi hadifogság után hazainduló paksi férfi is hallgatta Záhonyban 1947 júniusában a búcsúztató szovjet tiszt szavait: „Ti most hazamentek családotokhoz, boldogan fogtok élni a demokratikus, felszabadított Magyarországon.” Boldog lett-e az egykori gazda? – mindez a könyvből kiderül.

A magyar–osztrák határ szélén, Velemben született, az orvosegyetemet summa cum laude minősítéssel elvégző, ígéretes tudományos karrier elé néző asszony élete az anyaságban teljesedett ki.

Pálfán, gróf Apponyi Károly falujában, egy cselédlakásban született a kötet címadó történetének főszereplője.

Egy bölcskei visszaemlékező már csecsemőkorában megismerte a paksi rendőrség fogdáját. Ahogy elmondta: „1952. október 15-én születtem, mindkét ágon első unoka voltam. Szüleim amilyen gyorsan csak tudtak, elvittek megmutatni nagyanyámnak, Keresztes Józsefné született Borjádi Sűveges Teréziának a paksi börtönbe. Az volt a bűne, hogy betakarítás után nem tudták teljesíteni a kötelező beszolgáltatást. Az aratás után elpotyogtatott búzaszemeket is soknak találták az ellenőrök. Nagypámat akarták elfogni és bezárni, de ő tudta mi vár rá, ezért elmenekült Pestre.”

Csámpai (puszta Paks mellett) kortársa családjá három tragédiáját nevezte meg: az állami gazdaság megalakítását, a beszolgáltatást és a téesszervezést. Nem sokan tudják azt sem, hogy 1956. november 4-e után dunaföldvári, paksi, csámpai, nagydorogi, györkönyi, bogyiszlai emberek is raboskodtak az ungvári börtönben.

„A történelmi emlékezet életszükségletünk, mint ahogy a történelmi eszméletvesztés kóros, sőt életveszélyes állapot.” (Lugossy László film-

rendező) Óhajként, vágyként csak azt fogalmazhatjuk meg, amit a szerző is idéz egy névtelen költőtől a *Tardoskedd népe körül van kerítve* című fejezetben: „Adná az Isten: az ártatlan népek tanulnák meg egymást becsülni, szeretni, még ha nem is tudnák egymás beszédét megérteni.”

Gutai István természetesen most is dolgozik, az elmúlt esztendő végén jelent meg egy érdekes, izgalmas írása az Aracs folyóiratban *Aszályos év (Rákosi 60)* címmel. Ő maga így fogalmazza meg az írás műfaját: „Dokumentum-elbeszélés, amely nyomokban elképzelt részeket is tartalmaz.” Mit takar ez a megfogalmazás? Az elbeszélés három ágon fut, az egyik: a sárpilisi népi együttes készül, majd részt vesz Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapján ünnepségén az Operaházban 1952. március 8-án este. A másik: Tóth Ferenc bácskai menekült és Dávid Éva sárpilisi leány szerelme; lakodalmukat a népi együttes rendezi meg. A harmadik pedig: ÁVH-s katonák rendszerellenes szervezkedési kísérlete.

Gutai István több évtizedes kutatási és írói tapasztalatai vannak ebben a műben, igen éles, tapasztalt szemmel látja meg a korabeli visszasságokat, ellentmondásokat, és hitelesen közvetíti az olvasónak mondanivalóját. Mindenféle módon, néprajzi szempontból is hiteles olvasmány. A recenzensnek – ha lehet szubjektív – valamennyi Gutai-mű közül ez a legkedvesebb, szívéhez legközelebb álló munka.

Irodalom:

Cukor György: Szikkadt emberek, államilag megtiport sorsok. Gutai István: Valóságshow. Pannon Tükör, 9/6. (2004), 56–57.

Doncsev Toso: Gutai István: Ahol a Csillag megáll. Napútonline, 2025. január 13.

Pongrácz P. Mária: Szerelmi keringő – szubjektív jegyzék egy színműről. Irodalmi Jelen, 4/36. (2004), 9.

Tóth Ida: Földfosztás Sárpilisen. Magyar Nemzet, 2019. május 31.

Vincze Ferenc: Ember, emlékezet, történelem (Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő). Napút, 8. (2006), 110–111.